

56. ročník Fyzikálnej olympiády
v školskom roku 2014/2015
Kategória A – celoštátne kolo
texty úloh

1. Stan ako akustická šošovka

Zvuk sa šíri v plyne rýchlosťou, ktorá závisí od tlaku p a hustoty ρ vzduchu. Meraním bolo zistené, že pri tlaku $p = 101 \text{ kPa}$ a teplote $t = 20 \text{ }^\circ\text{C}$ je rýchlosť zvuku vo vzduchu $v = 343 \text{ m}\cdot\text{s}^{-1}$.

- a) Predpokladajte závislosť rýchlosti v zvuku v plyne ako funkciu $v^\alpha = k p^\beta \rho^\gamma$, kde k je faktor (bezrozmerný) nezávislý od tlaku p a hustoty ρ plynu. S použitím rozmerovej analýzy ukážte, že uvedený vzťah je rozmerovo možný, určte hodnoty exponentov α , β a γ a napíšte výsledný tvar funkcie. S použitím výsledkov merania rýchlosti zvuku vo vzduchu určte hodnotu faktora k pre vzduch.

Na rovinatej ploche sa nachádza stan z jemnej tenkej látky tvaru polgule s polomerom R . Vonku je teplota vzduchu t_1 a v klimatizovanom vnútrajšku stanu je teplota $t_2 < t_1$. Zistilo sa, že ak sa na jednej strane v mieste A vo vzdialenosti a pred stanom rozprávajú dvaja ľudia, je v určitom mieste B vo vzdialenosti b za stanom celkom dobre počuť ich rozhovor.

- b) Nakreslite obrázok, v ktorom vyznačíte chod lúča z bodu A do bodu B. Predpokladajte, že výška osôb je oveľa menšia ako výška stanu – v modeli uvažujte body A a B na úrovni rovinatej plochy, v ktorej sa nachádza podstava stanu.
- c) Pre danú vzdialenosť a určte vzdialenosť b pre lúč, ktorý sa iba málo odchyľuje od akustickej osi sústavy. *Pozn.: Pre malé uhly uvažujte približné vzťahy $\sin\alpha \approx \alpha \approx \text{tg}\alpha$.*
- d) Určte minimálnu hodnotu a_m vzdialenosti a , pri ktorej možno uvedený jav pozorovať.

Molárna hmotnosť vzduchu $M = 29,0 \times 10^{-3} \text{ kg}\cdot\text{mol}^{-1}$, molárna plynová konštanta $R_m = 8,31 \text{ J}\cdot\text{K}^{-1}\cdot\text{mol}^{-1}$, $t_1 = 40,0 \text{ }^\circ\text{C}$, $t_2 = 20,0 \text{ }^\circ\text{C}$, $R = 10 \text{ m}$, $a = 267 \text{ m}$

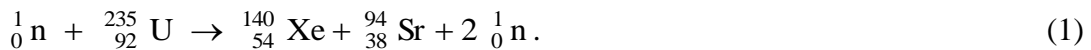
Vplyv látky stanu na šírenie zvuku neuvažujte.

2. Atómová elektrárň

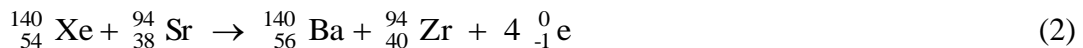
V atómovej elektrárni v Mochovciach sú v prevádzke 2 jadrové tlakovodné/ PVVR reaktory typu VVER 440/V-213 s plným tepelným výkonom $P = 1\,471$ MW každého reaktora. Ako palivo využívajú oxid uránu UO_2 , v ktorom je na rozdiel od 0,7 % obsahu $^{235}_{92}\text{U}$ v prírodnej surovine zvýšený obsah izotopu $^{235}_{92}\text{U}$ na $p_1 = 4,87$ %. Zvyšok je izotop $^{238}_{92}\text{U}$, ktorý sa štiepenia neúčastní. Vyhorené palivové články majú obsah $p_2 = 0,84$ % $^{235}_{92}\text{U}$. Atómová elektrárň je v podstate parná elektrárň, v ktorej sa energia získaná v jadrovom reaktore využíva v parogenerátore na výrobu pary poháňajúcej turbíny spojené s alternátormi na výrobu elektrickej energie.

- a) Štiepením jadra $^{238}_{92}\text{U}$ pomalým neutrónom vznikajú rôzne fragmenty a rýchle neutróny.

Uvažujme jednu z možných premien

Fragmenty sú veľmi nestabilné a po niekoľkých β premenách vzniknú za niekoľko minút stabilné nuklidy podľa rovnice

Určte energiu E_1 , ktorá sa uvoľní v rôznych formách pri uvedenej sérii premien.

- b) Pri β premenách primárnych fragmentov vznikajú elektróny s kinetickou energiou niekoľko MeV. Určte hodnotu rýchlosti, ktorou sa pohybujú uvoľnené elektróny β -žiarenia s kinetickou energiou $E_2 = 4,0$ MeV a porovnajte ju s rýchlosťou šírenia svetla vo vode (*index lomu vody* $n = 1,33$).

Aktívna zóna reaktora je obklopená vodou, ktorá pôsobí ako moderátor a médium pre odvod tepla z reaktora. V aktívnej oblasti reaktora sa pozoruje modro-fialová žiara. Vysvetlite pôvod tohto žiarenia a uveďte jeho pomenovanie.

- c) Primárny okruh chladenia reaktora obsahuje 242 m^3 vody. Určte objemový prietok vody v chladiacom okruhu pri plnom tepelnom výkone reaktora P , ak teplotný rozdiel vody vstupujúcej do reaktora a z reaktora vystupujúcej je $\Delta\vartheta = 29$ °C.
- d) Pre plný tepelný výkon reaktora P určte počet N_n rýchlych neutrónov, ktoré sa v reaktore uvoľnia za sekundu, ak uvažujeme uvedenú jadrovú premenu. Určte hmotnosť m nového paliva UO_2 , ktoré sa spotrebuje v reaktore elektrárne Mochovce za deň pri plnom tepelnom výkone P a čas t_v do vyhorenia paliva, ak hmotnosť palivových článkov v reaktore $M = 42,0$ t.

$$m(\text{U}235) = 235,0439\text{ u}, m(\text{U}238) = 238,02891\text{ u}, m(\text{Ba}140) = 139,910605\text{ u},$$

$$m(\text{Zr}94) = 93,9063152\text{ u}, m(\text{O}16) = 15,9994\text{ u}, m_n = 1,00867\text{ u}, m_e = 9,109 \times 10^{-31}\text{ kg},$$

$$u = 1,661 \times 10^{-27}\text{ kg} \text{ (atómová hmotnostná jednotka)}, c = 3,00 \times 10^8\text{ m}\cdot\text{s}^{-1}, \text{ hmotnostná tepelná kapacita vody } c_v = 4,186 \times 10^3\text{ J}\cdot\text{K}^{-1}\cdot\text{kg}^{-1}, 1\text{ eV} = 1,602 \times 10^{-19}\text{ J}.$$

3. Vesmírna sonda

Vesmírna sonda je vybavená malým reaktorom. Reaktor guľového tvaru s polomerom $R_1 = 50$ mm s čiernym povrchom má tepelný výkon $P = 5,0$ W. Reaktor je obklopený tenkým kovovým krytom guľového tvaru s polomerom $R_2 = 100$ mm s vysokou tepelnou vodivosťou. Geometrický stred krytu je v strede guľového reaktora. Povrch krytu je na vnútornej i vonkajšej strane pozlátený. Čierny povrch má reflektivitu (faktor odrazivosti) $r_1 = 2,0$ %, zlatý povrch $r_2 = 98$ %. Predpokladáme, že transmitancia (priama priepustnosť) krytov je nulová, tzn. časť výkonu žiarenia dopadajúceho na kryt sa odrazí a zvyšok sa v povrchovej vrstve krytu absorbuje.

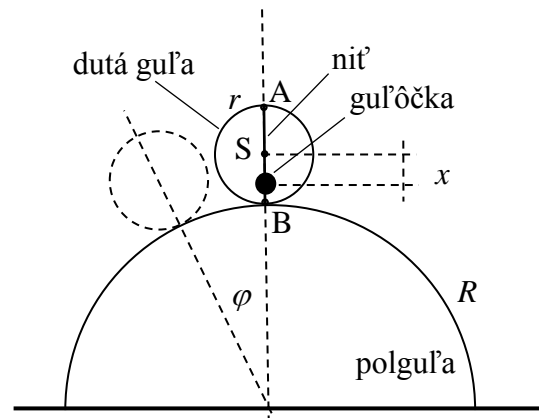
- Nakreslite náčrtok, v ktorom vyznačíte šírenie žiarenia v sústave sondy. Určte hodnoty T_1 a T_2 , na ktorých sa ustáli teplota povrchu reaktora a teplota krytu?
- Aké by boli ustálené hodnoty T_1' a T_2' teploty povrchu reaktora a teploty krytu, ak by bol kryt na vnútornej strane čierny a na vonkajšej pozlátený?
- Akú kombináciu úpravy povrchov krytu s uvedenými odrazovými vlastnosťami by ste navrhli, aby ustálená teplota povrchu reaktora bola čo najnižšia? Váš návrh fyzikálne zdôvodnite.

Úlohu riešte všeobecne, potom pre dané hodnoty. Stefanova–Boltzmannova konštanta $\sigma = 5,67 \times 10^{-8} \text{ W} \cdot \text{m}^{-2} \cdot \text{K}^{-4}$.

Predpokladajte, že medzi reaktorom a krytom je vákuum, okolie vonkajšieho krytu reaktora má veľmi nízku teplotu $T_0 \rightarrow 0$ K a sondou emitované tepelné žiarenie sa z okolia neodráža naspäť na povrch krytu sondy. Predpokladajte, že žiarenie sa v sústave šíri iba v radiálnom smere (v smere od stredu alebo v smere ku stredu sústavy)

4. Kmity gule

Polguľa s polomerom R stojí pevne na vodorovnej podložke. Na vrchole polgule je dutá tenkostenná guľa s polomerom r a hmotnosťou M . Vo vnútri gule je medzi bodmi A a B napnutá niť, na ktorej sa nachádza malá guľôčka s hmotnosťou m . Na začiatku sa nachádza guľa na vrchole polgule a niť vo vnútri gule má zvislý smer, obr. A3–1. Guľa sa môže pohybovať po povrchu polgule bez prekážavania. Guľôčka sa nachádza úseku SB nite vo vzdialenosti x od stredu S gule (rozmery guľôčky a hmotnosť nite neuvažujte).

Obr. A3–1

- Guľu vychýlime zo začiatočnej polohy valivým pohybom o uhol φ , v obr. A3–1 čiarkovane. Určte potenciálnu energiu E_p gule s guľôčkou ako funkciu uhla vychýlenia φ v tiažovom poli Zeme.
- Určte podmienku pre pomer $p = x/r$, pri ktorej je začiatočná rovnovážna poloha gule stabilná.
- Guľu vychýlime o veľmi malý uhol φ z rovnovážnej polohy. Určte periódu T kmitavého pohybu gule okolo rovnovážnej polohy.

Predpokladajte, že stred gule sa pohybuje v zvislej rovine prechádzajúcej vrcholom polgule.

Úlohu riešte všeobecne a pre hodnoty $r = 20$ mm, $g = 9,81$ m·s⁻² a tri rôzne prípady:

- $R/r = 10$, $M/m = 10$, $x/r = 0,50$,
- $R/r = 20$, $M/m = 5,0$, $x/r = 0,40$,
- $R/r = 10$, $M/m = 5,0$, $x/r = 0,75$.

Pozn.: Pre malé uhly $\varphi \ll 1$ rad platí $\cos \varphi \approx 1 - (1/2)\varphi^2$. Moment zotrvačnosti dutej tenkostennej gule $I = (2/3) m r^2$, kde m je hmotnosť gule a r jej polomer.

---

56. ročník Fyzikálnej olympiády – Úlohy celoštátneho kola kategórie A

Autori úloh: Teleki Aba (1,3), Čáp Ivo (1, 3), Kecskés Arpád (2), Konrád Lubomír (4)
Recenzia a úprava: Klivanec Daniel, Mucha Lubomír
Redakcia: Čáp Ivo
Slovenská komisia fyzikálnej olympiády
Vydal: IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, Bratislava 2015